

# شناخت اقتصاد و تجارت کنیا و ارزیابی و برآورد ظرفیت‌های صادرات کالایی ایران به آن

میرعبدالله حسینی

(عضو هیأت علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی)

Hosseini\_mir@yahoo.com

علی زاهد طالبان

(پژوهشگر ارشد دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ایران)

zahedtalaban@yahoo.com

دارد. همچنین بر اساس معیار پتانسیل معمولی صادرات کالایی ایران، کنیا با رقم ۸۴۸/۵۴ میلیون دلار در سال در طی دوره مورد مطالعه جزو ۱۰ کشور اول وارد کننده محصولات ایرانی در قاره آفریقا محسوب می‌شود، با وجود این تاکنون با ۰/۳۴ درصد تحقق از این ظرفیت، در عمل استفاده بسیار نازلی از پتانسیل صادراتی ایران به این کشور به عمل آمده است.

برآورد پتانسیل تجاری / مزیت نسبی / شاخص کسینوس /

ظرفیت صادراتی استفاده شده / ایران و کنیا

## چکیده

مقاله حاضر با هدف ارزیابی ظرفیت‌های صادرات کالایی ایران به کنیا با استفاده از شاخص‌های برآورد پتانسیل تجاری، مزیت نسبی و شاخص کسینوس طی دوره زمانی ۲۰۰۱-۲۰۰۵ تدوین شده است. بر اساس نتایج تحقیق، کنیا با شاخص کسینوس ۰/۷۰۵ و ۰/۴۵۷ در واردات و صادرات از / به ایران در میان تمامی کشورهای قاره آفریقا در زمره رتبه‌های بالا قرار

## ۱. طرح مسئله

بازاریابی و نفوذ به بازارهای دور و نزدیک از مهم‌ترین مراحل دستیابی به هدف توسعه صادرات غیرنفتی به شمار می‌رود. شناخت بازار کشورها نیز مستلزم پژوهش گسترده‌ای پیرامون ابعاد و عناصر متعدد آن است. نظر به ناشناخته ماندن کنیا و ظرفیت‌های آن برای فعالین اقتصادی و بازرگانی ایران از یک طرف و با توجه به این‌که توسعه روابط و مناسبات و همکاری‌های اقتصادی و تجاری مستلزم آگاهی از اطلاعات مورد نیاز از طرف دیگر است، مقاله حاضر با هدف ارزیابی و برآورد ظرفیت‌های صادرات کالایی ایران به کنیا با استفاده از شاخص‌های برآورد پتانسیل تجاری، مزیت نسبی و شاخص کسینوس طی دوره ۲۰۰۵-۲۰۱۱ تدوین شده است.

در واقع، مقاله حاضر تلاش دارد به بخشی از سوالات مربوط به تجارت با کنیا پاسخ دهد. از جمله این سوالات عبارت است از: درجه اکمال تجاری کنیا با ایران به چه میزان است؟ ظرفیت صادراتی ایران به این کشور چقدر است و چه میزان از آن تحقق یافته است؟ ایران در صادرات چه کالاهایی به کنیا از ظرفیت صادراتی برخوردار می‌باشد؟

مقاله حاضر در ۱۰ قسمت تنظیم شده که شامل طرح مسئله، روش مطالعه، مطالعه اقتصاد و تجارت کنیا، بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های ایران برای توسعه تجارت با کنیا و ارزیابی عملکرد آن، نقش بازیگران اصلی در عرصه اقتصاد و تجارت کنیا، برآورد درجه اکمال تجاری ایران و کنیا، مطالعه الگوی صادراتی و تحلیل مزیت‌های نسبی کنیا، پتانسیل صادراتی ایران به کنیا و مقایسه با سایر کشورها، پتانسیل صادرات کالایی ایران به کنیا و بالاخره جمع‌بندی نهایی می‌باشد.

مجموعه داده‌های آماری مورد نیاز برای محاسبه شاخص‌ها در این مقاله از لوح فشرده PC-TAS متعلق به مرکز تجارت بین‌المللی، UNCTAD، UNDP، IMF و WB برای دوره زمانی ۲۰۰۵-۲۰۱۱ به دست آمده است.

## ۲. روش مطالعه و مروری بر ادبیات موضوع

پتانسیل تجاری میزان تجارتی است که کشورها به طور بالقوه می‌توانند با توجه به عوامل تعیین‌کننده جریان تجارت با یکدیگر داشته باشند. برای تعیین پتانسیل تجاری بین کشورها

روش‌های متعددی وجود دارد. اکثر این روش‌ها در مواردی که کشورهای مورد نظر در ابتدا هنوز هیچ گونه سیاست تجاری هماهنگی اتخاذ نکرده و روابط تجاری نازلی دارند، برای برآورد پتانسیل تجاری مناسب هستند. مجموعه روش‌های برآورد پتانسیل تجاری را می‌توان در سه گروه: الف) روش برآورد ساده پتانسیل تجاری؛ ب) روش برآورد پتانسیل تجاری با استفاده از آزمون مشابهت از جمله شاخص کسینوس [۱]؛ و ج) روش برآورد پتانسیل تجاری با استفاده از مدل جاذبه دسته‌بندی نمود. در پژوهش‌های تجربی، شاخص‌ها و روش‌هایی استفاده شده که اساساً امکان تجارت بالقوه را نشان می‌دهند. از جمله در مطالعات تجربی لاین من، فینگر - کرینین، درایسدل، والر اس [۲] و ... می‌توان این موضوع را مشاهده نمود. اساس این مطالعات، استفاده از شاخص‌های ریاضی است که متکی بر طبقه‌بندی کالایی برحسب ارزش صادرات و واردات زوج کشورها است، حال آن‌که برخی دیگر از مطالعات، از روش تکنیک‌های اقتصادسنجی نظیر مدل جاذبه به برآورد میزان تجارت بالقوه پرداخته‌اند. در این خصوص می‌توان به مطالعات آیتکن، فرانکل، استین و جین‌وی، پولاک، جاکانب، کوواسس و اوسلی، و کریستی [۳] اشاره نمود. هر دو دسته روش‌های فوق می‌تواند جوابگوی پرسش‌های اصلی مقاله حاضر باشند که ذیلاً مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

### ۱-۲. معیار کسینوس

درجه اکمال تجاری از مقایسه درجه هم‌خوانی صادرات یک کشور با واردات شریک تجاری به دست می‌آید. در واقع درجه اکمال تجاری مشخص می‌کند که تا چه اندازه تخصص‌گرایی یک کشور در صادرات، تقاضای وارداتی کشور شریک تجاری را تکمیل می‌نماید. معیار کسینوس اولین بار توسط روی آلن (۱۹۵۷) [۴] مطرح گردید. این معیار با استفاده از شاخص کسینوس برای اندازه‌گیری شدت تشابه صادرات - واردات دو کشور استفاده شده و به صورت رابطه زیر تعریف می‌شود:

$$\text{Cos}_{ij} = \frac{e_i \cdot m_j}{[e_i][m_j]} \Rightarrow \text{Cos}_{ij} = \frac{\sum E_{ik} \cdot M_{jk}}{\sqrt{\sum E_{ik} \cdot \sum M_{jk}}}$$

$$k = 1, 2, 3, \dots, n-1, n$$

که در آن  $E_{ik}$  = صادرات کشور  $i$  از کالای  $k$  به جهان و  $M_{jk}$  = واردات کشور  $j$  از کالای  $k$  از جهان بوده و در رابطه فوق،

ا، j و k به ترتیب مربوط به کشور صادرکننده، کشور واردکننده و گروه کالا می‌باشد.  $X_{ijk}$  جریان تجاری کالای k از کشور i به کشور j است. اگر تمام واردکننده‌های کالای k از کشور i را با هم در نظر بگیریم،  $E_{ij} = \sum_{i \neq j} X_{ijk}$  است که کل صادرات کشور i به جهان است و اگر تمام صادرکنندگان کالای k به کشور j را در نظر بگیریم،  $M_{ij} = \sum_{i \neq j} X_{ijk}$  است که بیانگر کل واردات کشور j از جهان و از کالای k می‌باشد. بردار صادرات کشور، ترکیبی از n قلم کالا می‌باشد:

$$E_{ik} : (k = 1, 2, 3, \dots, n-1, n)$$

که با حرف  $e_i$  نشان داده می‌شود. به همین ترتیب  $m_j$  نیز بردار واردات کشور j با n قلم کالا  $[M_{ik} : (k = 1, 2, 3, \dots, n-1, n)]$  می‌باشد.

با توجه به فرمول فوق اگر ترکیب کالایی صادرات کشور i با واردات کشور j یکسان باشد، درجه تکمیل کامل را نشان می‌دهد، یعنی الگوهای کالایی کشور صادرکننده و واردکننده دقیقاً شبیه به هم هستند. اگر برای تمام kها،  $E_{jk}$  یا  $M_{jk}$  یا هر دو صفر باشد، بردارهای  $e_i$  و  $m_j$  بر هم عمودند ( $\cos_{ij} = 0$ ) و درجه تکمیل تجاری وجود ندارد. بنابراین کسینوس بین دو بردار می‌تواند بین دو ارزش بحرانی صفر و یک قرار گیرد. [5] در حالت حدی، چنانچه زاویه بین دو بردار صادرات کشور A و واردات کشور B و بالعکس برابر صفر باشد، کسینوس زاویه برابر یک شده و نمایانگر تشابه کامل بین صادرات کشور A و واردات کشور B است. حالت حدی دیگر آن است که دو بردار بر هم عمود بوده و کسینوس زاویه برابر صفر باشد که نشانگر آن است که هیچ اکمال تجاری بین صادرات و واردات دو کشور وجود ندارد.

برخی اقتصاددانان معتقدند که حجم تجارت بین دو کشور زمانی افزایش می‌یابد که درجه اکمال تجاری بین آنها بالا باشد. یعنی ساختار صادرات یک کشور با ساختار واردات کشور دیگر مشابه باشد، اما درجه اکمال تجاری بالا دلیل کافی برای برقراری روابط تجارت بالا بین دو کشور نیست، بلکه عواملی نظیر تشابه مطلوبیت، نزدیکی جغرافیایی، مسائل سیاسی و ... در توسعه روابط تجاری مؤثرند. شاخص کسینوس تنها شدت جریان تجارت متقابل مورد انتظار را از کشور صادرکننده نام به کشور واردکننده نام بر مبنای الگوی تجاری موجود نشان می‌دهد. این

معیار درباره تشخیص پتانسیل واقعی چیزی نمی‌گوید. به عبارتی ممکن است که تجارت دو کشور کاملاً با هم شبیه باشند، اما معلوم نیست که آنها واقعاً با یکدیگر تجارت کرده باشند. به علاوه وقتی که تشابهات مقایسه می‌شوند، دلیل رخ دادن این وضعیت را توضیح نمی‌دهند و رفتاری که ممکن است متقابلاً رخ دهد را نشان می‌دهد.

## ۲-۲. شاخص مزیت نسبی آشکار شده (به‌عنوان معیار انتخابی تشابه صادراتی)

چهل سال پیش بالاسا (۱۹۶۵) [۶] مقاله‌ای با استفاده از محاسبه مزیت نسبی آشکار شده [۷] به چاپ رسانید، از آن موقع به بعد این معیار در پژوهش‌های مختلفی از جمله بانک جهانی (۱۹۹۴) [۸] و سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (۱۹۸۶) [۹] و انتشارات کاربردی از جمله آکینو (۱۹۸۱) [۱۰] و گرفت و توماس (۱۹۸۶) [۱۱] به کار گرفته شد و به عنوان معیار تخصصی تجارت بین الملل تلقی می‌شود. [۱۲] البته به کارگیری هر شاخص مزیت نسبی همواره تحت تأثیر محدودیت‌ها و امکانات پیش آمده در فرایند تحقیق نیز می‌باشد. در مزیت نسبی اقلام کالاهای صادراتی کشور j (ارایه شده توسط بالاسا)، ارزش بیشتر از یک نشانگر وجود مزیت نسبی صادراتی کشور j در مورد صادرات کالای i می‌باشد. لذا اگر برای کالاهای دو یا چند کشوری که می‌خواهیم امکان تجارت بین آنها را بررسی نمائیم مزیت نسبی آنها محاسبه شود، هرچه تعداد کالاهای مشابهی که هر دو کشور در آن دارای مزیت نسبی بیشتر از یک باشند کمتر باشد، امکان تجارت بین آن دو افزایش می‌یابد.

گفتنی است عوامل تعیین کننده صادرات یک کشور از عوامل تعیین کننده در تجارت جهانی آن کالا پیروی می‌کند. از این رو، اگر سهم نسبی صادرات یک کالا از کل صادرات کشور مورد نظر بر حسب اهمیت نسبی آن کالا در تجارت جهانی تحقق یافته باشد، مزیت نسبی آشکار شده معادل یک است. مقادیر بیشتر و کمتر از یک مبین بخش‌هایی است که سهم نسبی بیشتر یا کمتری از صادرات کشور مورد نظر را در مقایسه با سهم نسبی آن بخش در تجارت جهانی دارد. البته مزیت نسبی هر کشور در صادرات کالاهای مختلف اطلاعات مفیدی در مورد تعداد و تنوع محصولات با مزیت نسبی هر کشور، رقابت یا عدم رقابت کشورها برای صدور کالا را نشان می‌دهد.

### ۲-۳. برآورد ساده پتانسیل تجاری | ۱۳

روش برآورد ساده پتانسیل صادرات کشور A به کشور B به این ترتیب است که واردات اقلام یا گروه‌های کالایی کشور B به تفکیک طبقه‌بندی کالایی که میزان آن بیش از رقمی مفروض باشد را در نظر می‌گیرند و در مقابل کل صادرات کشور A از همان کالاها به کشورهای جهان را نیز مد نظر قرار می‌دهند. به این ترتیب دو ستون در مقابل هر ردیف کالایی به وجود خواهد آمد که یکی مربوط به واردات کشور B از آن کالاها از جهان و دیگری صادرات کشور A از آن کالاها به جهان می‌باشد. در مقابل دو ستون (یکی ستون کل واردات کشور B از هر شماره تعرفه و دیگری کل صادرات کشور A از هر شماره تعرفه)، ستون سوم نیز تشکیل می‌شود که در واقع حداقل ارقام و مقادیر ردیف‌های دو ستون قبلی در آن درج خواهد شد و به این ترتیب، حداکثر پتانسیل برای صادرات کشور A به کشور B، تعیین خواهد شد. با توجه به این که معمولاً شرایط به گونه‌ای است که صرفاً از ۲۰ الی ۳۰ درصد حداکثر پتانسیل استفاده می‌شود، بنابراین پتانسیل معمولی صادرات کشور A به کشور B، حدود ۲۰ الی ۳۰ درصد حداقل m و n میلیون دلار خواهد شد و این ارقام همان ارقامی است که در واقع مبنای برآورد ساده از پتانسیل صادرات کشور A به کشور B می‌باشد.

### ۳. بررسی شاخص‌های اصلی اقتصاد و تجارت کنیا

جمهوری کنیا کشوری در شرق آفریقا است. پایتخت آن نایروبی است و مومباسا، کیسومو و ناکورو شهرهای مهم آن محسوب می‌گردند. مساحت کنیا ۵۸۲۶۴۶ کیلومتر مربع (۲۲۴۹۶۱ مایل مربع) است و پس از ماداگاسکار، چهل و هفتمین کشور وسیع دنیاست. از مقدار یاد شده ۵۶۹۲۵۰ کیلومترمربع آن خشکی و مابقی را آب‌های داخلی از جمله دریاچه‌های ویکتوریا و رودلف تشکیل داده است. همسایگان آن شامل کشورهای تانزانیا در جنوب، اوگاندا در غرب، سودان در شمال غربی، اتیوپی در شمال، سومالی در شمال شرقی بوده و اقیانوس هند نیز در شرق آن واقع است. با عبور خط استوا از کمر بند میانی کنیا، مناطق مرکزی، شمال و شمال شرقی بسیار خشک و گرم است. اما مناطق ساحلی که در کنار اقیانوس هند قرار دارند، از آب و هوایی

گرم و مرطوب برخوردارند. هفتاد و سه درصد مردم کنیا مسیحی، نوزده درصد آتیمیست و شش درصد مسلمان هستند. کنیا با داشتن آب و هوای متنوع، مکان‌ها و مناظر طبیعی و دیدنی فراوان، مناطق حفاظت شده، تنوع حیات وحش غنی و سواحل شنی و همچنین ایجاد امکانات جهانگردی متعدد همچون هتل‌ها، رستوران‌ها و فضاهای ورزشی گسترده در سال‌های اخیر و آرایه تسهیلات گردشگری مناسب، از جمله کشورهای کاملاً توریستی محسوب می‌شود. | ۱۴ | گردشگران خارجی که به این کشور می‌روند، بیشتر با هدف دیدار از طبیعت، حیات وحش و مشاهده اسکلتهایی از انسان‌های نخستین یا به این کشور گذاشته و اغلب آنها از آمریکا، اروپای غربی و تعداد کمی از ژاپن و چین هستند. سهم توریست‌های عرب و خاورمیانه در سفر به کنیا بسیار کم است.

کنیا پیوسته از کسری مشهود تجارت خارجی رنج برده است اما طی سال‌های اخیر با گسترش امکانات جهانگردی و تلاش در جهت افزایش صادرات، همواره سعی در تحصیل ارز بیشتر و کاهش کسری تجاری خود داشته است. درآمد صادراتی عمده کنیا علاوه بر درآمد ارزی حاصل از گردشگری، عمدتاً از صادرات قهوه، چای، محصولات باغی، محصولات نفتی، الیاف کنف، کربنات سدیم، چرم و پوست خام حیوانات، گوشت، سیمان، الیاف و چوب سد (ترکه) به دست می‌آید. واردات عمده کنیا شامل نفت خام، مواد نفتی، ماشین‌آلات، خودرو، آهن و فولاد، محصولات کاغذی، مواد دارویی، کود شیمیایی و منسوجات می‌باشد.

در این قسمت از مقاله که با هدف مطالعه شاخص‌های اقتصادی - بازرگانی کنیا و ارزیابی جایگاه آن در اقتصاد قاره آفریقا و جهان تدوین شده است به بررسی این شاخص‌ها خواهیم پرداخت. این شاخص‌ها، در واقع مجموعه شاخص‌ها و متغیرهای اقتصادی ساده و ترکیبی | ۱۵ | است که موقعیت و جایگاه کشور کنیا را در جهان نشان می‌دهد.

شاخص‌های اقتصادی از سه دسته شاخص شامل:

- ۱- شاخص‌های محیط اقتصادی (مشمول بر شاخص آزادی اقتصادی و شاخص توسعه انسانی) ۲- متغیرهای واقعی اقتصاد (از جمله تولید ناخالص داخلی (GDP)) و تولید ناخالص داخلی سرانه براساس PPP، نسبت تشکیل سرمایه ناخالص به GDP و سهم ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای از GDP) و ۳- متغیرهای

بخش خارجی اقتصاد (نظیر سهم تجارت خارجی از کل تجارت جهانی، شاخص باز بودن اقتصاد، سهم صادرات کارخانه‌ای به کل صادرات و نسبت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کل آن در

جهان) تشکیل می‌شوند. وضعیت هر یک از این شاخص‌ها به تفکیک جهان، کشورهای در حال توسعه، قاره آفریقا، کنیا و ایران به ترتیب در جدول زیر نشان داده شده‌اند:

### ۳-۱. شاخص‌های محیط اقتصادی

جدول ۱- نتایج مطالعه تطبیقی روندهای جمعیتی کنیا در مقاطع ۱۹۷۵، ۲۰۰۴ و برآورد ۲۰۱۵

شرح	وسعت (هزار کیلومتر مربع)	تراکم [۱۶]			جمعیت (میلیون نفر)		نرخ رشد سالانه جمعیت (%)	
		۲۰۰۴	۱۹۷۵	۲۰۰۴	۲۰۱۵	۱۹۷۵-۲۰۰۴	۲۰۰۴-۱۵	
جهان	۱۳۶۰۲۶/۲	۴۷	۴۰۷۳/۷	۶۳۸۹/۲	۷۲۱۹/۴	۱/۶	۱/۱	
در حال توسعه	۸۰۸۲۸/۵	۶۳	۲۹۶۷/۱	۵۰۹۳/۶	۵۸۸۵/۶	۱/۹	۱/۳	
ج. ا. ایران	۱۶۴۸/۲	۴۲	۳۳/۳	۶۸/۸	۷۹/۹	۲/۵	۱/۴	
آفریقا	۳۰۲۵۰/۱	۲۹	۳۱۳/۱	۶۸۹/۶	۸۷۷/۴	۲/۷	۲/۲	
کنیا	۵۸۰/۴	۵۸	۱۳/۵	۲۲/۵	۴۴/۲	۳/۱	۲/۵	

Source: UNDP, Human Development Report 2006, UNCTAD, Human development indicators, 2006

جدول ۲- نتایج مطالعه تطبیقی شاخص توسعه انسانی کنیا با ایران و جهان در سال ۲۰۰۴ و اجزای آن

شرح	شاخص توسعه انسانی		نرخ باسوادی بزرگسالان	GDP سرانه	تفاوت رتبه HDI و رتبه GDP سرانه
	رتبه	ارزش			
جهان	"	عددی	سال	دلار	"
در حال توسعه	"	۰/۷۴۱	۶۷/۳	۸۸۳۳	"
ایران	۹۶	۰/۶۷۹	۶۵/۲	۴۷۷۵	-۲۴
آفریقا (زیر صحرا)	"	۰/۴۷۲	۴۶/۱	۱۹۴۶	"
کنیا	۱۵۲	۰/۴۹۱	۴۷/۵	۱۱۴۰	۷

Source: UNDP, Human Development Report 2006, Human development indicators, 2006, pp: 283-287

جدول ۳- شاخص آزادی اقتصادی (IEF) و نماگرهای آن برای ایران و کنیا در سال ۲۰۰۷

شرح	شاخص آزادی اقتصادی		تأمین مالی	حقوق مالکیت	بازار سیاه	بازار کار	بودجه	تجارت	تنظیم مقررات	دخالت دولت	سیاست پولی	سرمایه‌گذاری خارجی
	رتبه	ارزش عددی										
ایران	۱۵۰	۴۳/۱	۱۰	۱۰	۲۹/۰	۶۱/۲	۸۴/۸	۵۰/۴	۵۴/۹	۵۹/۸	۶۱/۳	۱۰
کنیا	۸۲	۵۹/۴	۵۰	۴۰	۲۱/۰	۶۵/۲	۸۵/۹	۶۵/۰	۵۸/۹	۸۳/۶	۷۴/۴	۵۰

Source: <http://www.heritage.org/research/features/index/downloads.cfm>

جدول ۴- نتایج مطالعه تطبیقی عملکرد اقتصادی کنیا با ایران و جهان و اجزای آن

شرح	GDP		GDP سرانه		نرخ رشد سالانه %		بالاترین GDP سرانه		نرخ رشد سالانه %CPI	
	US\$b	PPP\$b	US\$	PPP\$	۱۹۷۵-۲۰۰۴	۱۹۹۰-۲۰۰۴	سال	PPPS	۱۹۹۰-۲۰۰۴	۲۰۰۳-۰۴
جهان	۴۰۸۵۰/۴	۵۵۹۷۰/۳	۶۵۸۸	۸۸۳۳	۱/۴	۱/۴	..	..	..	..
در حال توسعه	۸۳۴۶/۵	۲۴۱۲۷/۹	۱۶۸۵	۴۷۷۵	۲/۴	۳	..	..	..	..
ایران	۱۶۳/۴	۵۰۴/۲	۲۴۳۹	۷۵۲۵	۰/۱	۲/۳	۱۹۷۶	۸۶۷۹	۲۲	۱۴/۸
توسعانسازی پایین	۲۲۷/۸	۶۳۰	۴۰۳	۱۱۱۳	-۰/۷	-۰/۲				
آفریقا (زیر صحرا)	۴۹۸/۵	۱۳۲۷/۵	۷۳۱	۱۹۲۶	-۰/۶	-۰/۳				
کنیا	۱۶/۱	۳۸/۱	۴۸۱	۱۱۴۰	..	-۰/۶	۱۹۹۰	۱۲۴۷	۱۲	۱۱/۶

Source: UNDP, Human Development Report 2006, Human development indicators, 2006, pp: 331-334.

جدول ۵- نتایج مطالعه تطبیقی تولید ناخالص داخلی کنیا (بر حسب نوع هزینه و فعالیتها) با ایران

شرح	ترکیب تقاضای کل GDP بر حسب نوع هزینهها				ترکیب عرضه کل GDP بر حسب نوع فعالیتها			ایران	کنیا
	مصرف نهایی	تتشکیل سرمایه ناخالص	صادرات	واردات	کشاورزی	صنعت			
						خانوارها	دولت		
								۱۹۹۰	
								۱۹۹۵	
								۲۰۰۰	
								۲۰۰۳	
								۱۹۹۰	
								۱۹۹۵	
								۲۰۰۰	
								۲۰۰۳	

Sources: UNCTAD, Handbook of Statistics, 2005, pp: 335-355, New York and Geneva

جدول ۶- مقایسه اندازه تجارت کنیا و ایران طی دو مقطع زمانی مختلف (۱۹۸۰-۲۰۰۴)

شرح	صادرات به میلیارد دلار					واردات به میلیارد دلار				
	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰	۲۰۰۴	سهم از جهان	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰	۲۰۰۴	سهم از جهان
ایران	۱۲/۳۳	۱۹/۳۱	۲۸/۲۵	۴۵/۲۳	۰/۶۱	۰/۵	۰/۶۱	۰/۵	۰/۳۷	۰/۶۵
کنیا	۱/۲۴	۱/۰۳	۱/۷۳	۲/۶۴	۰/۰۶	۲/۱۳	۲/۲۲	۲/۱۱	۴/۴۲	۰/۱

Sources: UNCTAD, Handbook of Statistics, 2005, pp: 2-13, New York and Geneva

## جدول ۷- نتایج مطالعه تطبیقی ساختار تجارت کنیا با ایران و جهان طی دو مقطع زمانی ۱۹۹۰ و ۲۰۰۴

شرح	واردات کالا و خدمات از GDP (%)		صادرات کالا و خدمات از GDP (%)		صادرات اولیه از صادرات (%)		صادرات صنعتی از صادرات (%)		صادرات فناوری بالا از صادرات (%)		رابطه مبادله ۱۹۸۰=۱۰۰
	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	
جهان	۱۹	۲۴	۱۹	۲۴	۲۲	۱۸	۷۲	۷۷	۱۸	۱۹	..
در حال توسعه	۲۴	۳۶	۲۵	۳۹	۲۸	۲۲	۵۹	۷۴	..	۲۴	..
ایران	۲۴	۳۰	۲۲	۳۲	..	۹۱	..	۹	..	۲	..
آفریقا (زیر صحرا)	۲۶	۳۴	۲۷	۳۳	۷۳	۷۰	..	۳۳	..	۴	..
کنیا	۳۱	۳۲	۲۶	۲۶	۷۰	۷۹	۳۰	۲۱	۴	۳	۹۱

Source: UNDP, Human Development Report 2006, Human development indicators, 2006, pp: ۳39-۳42

ایران و کنیا دو بازیگر منطقه‌ای مهم به ترتیب در جنوب غربی آسیا و شرق قاره آفریقا محسوب می‌شوند که دارای سوابق طولانی روابط با یکدیگر نیز هستند. در دوره معاصر، برقراری روابط دیپلماتیک بین دو کشور به حدود چهل سال پیش بر می‌گردد. ایران و کنیا در ۱۲ آبان ۱۳۵۰ روابط سیاسی خود را برقرار کردند و سفارت ایران در نایروبی در سال ۱۳۵۱ افتتاح شد. در آن سال‌ها برخی از فعالان تجاری به دنبال یافتن بازار برای برخی کالاها و نیز انجام سرمایه‌گذاری در کنیا بودند و در این دوره نیازهای نفتی کنیا نیز عمدتاً توسط ایران تامین می‌شد. اما گرمی روابط بین دو کشور دیری نپایید و در اواخر سال ۱۳۵۶ به دنبال اعتراض دولت کنیا به کمک نظامی رژیم سابق ایران به سومالی که همسایه کنیا می‌باشد، روابط دیپلماتیک دو کشور به سطح کاردار تنزل یافت.

پس از انقلاب اسلامی نیز، از اواسط سال ۱۳۶۱ روابط دیپلماتیک دو کشور ترمیم و به تدریج به حوزه‌های فرهنگی، تجاری و صنعتی تمیم یافت. توافق‌نامه‌هایی از جمله در زمینه ایجاد کارخانه ملامین‌سازی، برقراری خطوط دریایی - هوایی و پالایشگاه نفت میان دو طرف نیز به امضا رسید.

مطالعه روابط ایران و کنیا در سال‌های بعد از انقلاب نشان می‌دهد علیرغم همه تلاش‌هایی که از سوی نهادهای پشتیبانی‌کننده تجارت برای توسعه روابط بازرگانی - اقتصادی با کنیا صورت گرفته، افزایش سطح و میزان مبادلات تجاری بدون نفت ایران با کنیا از توفیق چندانی برخوردار نبوده است. به دلایل مختلف از جمله فقدان شناخت کافی تجار دو طرف از بازار یکدیگر و وجود رقبا و قدرت‌های تجاری بین‌المللی بزرگ سبب شده است تا سطح روابط اقتصادی - تجاری دو

بر اساس اطلاعات ارائه شده هر سه دسته شاخص‌های اقتصادی فوق برای کنیا و ملاحظه مقادیر مربوط به ده شاخص و متغیر اصلی مذکور شامل شاخص آزادی اقتصادی، شاخص توسعه انسانی، تولید ناخالص داخلی (GDP) تولید ناخالص داخلی سرانه بر اساس PPP، نسبت تشکیل سرمایه ناخالص به GDP، سهم ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای از (GDP) سهم تجارت خارجی از کل تجارت جهانی، شاخص باز بودن اقتصاد و سهم صادرات کارخانه‌ای به کل صادرات، می‌توان نتیجه گرفت که هر چند که کنیا جایگاه ضعیفی در جهان دارد، اما واجد جایگاه مناسبی در میان کشورهای قاره آفریقا می‌باشد. مجموعه امکانات و توانمندی‌های فوق می‌تواند زمینه افزایش همکاری‌های اقتصادی و گسترش روابط تجاری این کشور با ایران را فراهم نماید.

### ۴. سیاست‌ها و برنامه‌های ایران برای توسعه

#### تجارت با کنیا و ارزیابی عملکرد آن

کنیا پیوسته از کسری مشهود تجارت خارجی رنج برده است. ولیکن با داشتن امکانات جهانگردی فراوان و تلاش در جهت افزایش صادرات، همواره سعی در تحصیل ارز بیشتر و کاهش کسری تجاری خود داشته است. با توجه به نیازهای کشور و روابط تاریخی، سیاسی و اقتصادی و موقعیت جغرافیایی کنیا، نزدیک به نیمی از صادرات کنیا به کشورهای قاره آفریقا و در راس آنها تانزانیا و اوگاندا تعلق دارد. حال آنکه شرکای تجاری عمده کنیا در بخش واردات عبارتند از: اتحادیه اروپا (و در راس آن بریتانیای کبیر)، ایالات متحده آمریکا، کانادا، بازار مشترک شرق و جنوب آفریقا (COMESA)، ژاپن، استرالیا و اخیراً چین.

کشور بسیار پایین باشد.

به طور خلاصه و با جمع‌بندی سیاست‌ها و برنامه‌های ایران برای توسعه تجارت با کنیا و ارزیابی عملکرد آن می‌توان چنین گفت که:

۱. جایجایی و نوسانات شدید رتبه کنیا در تجارت با ایران طی سه دهه گذشته گویای آن است که موقعیت آن کشور در تجارت با ایران هنوز تثبیت نشده و جایگاه محکمی را در تجارت با ایران نداشته و غالباً شرایط باثبات و پایداری موجود نبوده است. در واقع، این موضوع می‌تواند حاکی از نبود برنامه‌ریزی لازم برای توسعه هدفمند صادرات ایران به این کشور باشد.
۲. اهم سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه تجارت ایران با کشورهای قاره آفریقا از جمله کنیا محدود به شش حوزه به شرح زیر بوده است:

- الف) برگزاری جلسات کمیسیون‌های مشترک اقتصادی - بازرگانی
- ب) انعقاد موافقت‌نامه‌های بازرگانی و ترجیحات تجاری دوجانبه
- پ) قراردادهای اعتباری منعقد و در دست بررسی بانک توسعه صادرات
- ت) تسهیلات پرداختی بانک توسعه صادرات به شرکت‌های فعال

ث) پوشش بیمه خطوط اعتباری توسط صندوق ضمانت صادرات

ج) برگزاری نمایشگاه‌ها با مجوز شرکت سهامی نمایشگاه‌های بین‌المللی.

۳. از میان کشورهای آفریقا بیشترین تمرکز فعالیت ایران - در هر شش حوزه فعالیت - مربوط به اقدامات صورت گرفته برای توسعه تجارت با سودان بوده است. بعید از سودان، از حیث دامنه و گستره حوزه فعالیت‌های توسعه تجارت ایران با آفریقا که عمدتاً توسط سازمان توسعه تجارت ایران صورت گرفته است، به ترتیب کشورهای تونس، سنگال، ساحل عاج، کنیا و جیبوتی قرار دارند.

۴. همسویی سیاست‌های توسعه تجارت ایران و موقعیت شرکای تجاری طبیعی کشورهای قاره آفریقا بسیار حائز اهمیت است. برای نمونه، کشورهایی چون کنیا با وجود آن که از زمینه‌های مبادله تجاری بالقوه بالاتری با ایران برخوردارند، اما از حیث دامنه و گستره حوزه فعالیت‌های صورت گرفته توسط سازمان توسعه تجارت ایران برای گسترش و توسعه روابط تجاری، کمتر از دیگر کشورهای قاره آفریقا مورد توجه قرار گرفته و تنها به برگزاری نمایشگاه در این کشور اکتفا شده است.

## جدول ۸- فهرست اقدامات و برنامه‌های توسعه تجارت ایران با کشور کنیا برحسب هر یک از حوزه‌های شش‌گانه

تعداد جلسه - وضعیت موافقت‌نامه	قراردادهای اعتباری			قرارداد اعتباری در دست بررسی		تسهیلات پرداخت شده		سقف پوشش بیمه		نمایشگاهها				
	میزان تسهیلات	مدت تسهیلات	طرح صادرات	موضوع صادرات	میزان تسهیلات	میزان تسهیلات	کالای صادراتی	میزان تسهیلات	کوتاه مدت	بلند مدت	عنوان	شهر	تاریخ	شرکت
۳ الف				صادرات تراکتور			مصنوعات پلاستیکی و ملامین، صنایع غذایی و محصولات صنعتی	۵	۰/۸۸ میلیون دلار - ۰/۶۴ میلیارد ریال			تخصصی قطعات خودرو	نایروبی	شرکت گوهرنگاز
												بین‌المللی بازرگانی، صنعتی و خدماتی	"	پارس رساک
												اختصاصی کنیا	"	اتاق تعاون
												اختصاصی	"	"

ماخذ: برگرفته و اقتباس از مدارک و مستندات سازمان توسعه تجارت ایران (۱۳۸۵)



## جدول ۹- جایگاه بازیگران اصلی در ساختار تجارت کنیا (ارقام به میلیارد دلار و درصد)

شرح	جهان		اقتصادهای توسعه یافته						اقتصادهای در حال توسعه					
			اروپا		آمریکا		ژاپن		اروپای شرقی و CIS		آفریقا		آسیا	
	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴	۱۹۹۰	۲۰۰۴
ساختار صادرات کنیا: مقاصد اصلی صادرات (ارقام به میلیارد دلار و درصد)														
کنیا	۷/۱۲	۳/۲۶	۳۸/۱	۳۶/۲	۳	۱۰/۸	۱	۱	۱/۴	۰/۸	۳۶	۳۸/۷	۹	۱۴/۹
ساختار واردات کنیا: مبادی اصلی واردات (ارقام به میلیارد دلار و درصد)														
کنیا	۲/۰۴	۵/۵۶	۴۵/۵	۲۲/۹	۹	۸/۱	۱۱/۹	۵/۱	۰/۲	۰/۸	۴/۷	۱۳/۸	۱۸/۲	۴۶/۲

Sources: UNCTAD, Handbook of Statistics, 2005, pp: 67-81, New York and Geneva

### ۵. بررسی نقش بازیگران اصلی در عرصه اقتصاد و تجارت کنیا

در حال حاضر ۳ بازیگر اصلی عرصه مناسبات اقتصادی و تجاری کنیا به ترتیب عبارتند از ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا و چین که این سه بازیگر هر یک به فراخور قدرت و توان اقتصادی، تجاری، صنعتی و سیاسی خود در حال ایفای نقش در این کنیا می‌باشند. اگر چه در سال ۱۹۹۰ سهم چین در بازار کنیا با سهم دو قدرت دیگر یعنی آمریکا و اتحادیه اروپا فاصله زیادی داشت، اما تا سال ۲۰۰۴ سهم چین به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافته است. البته همچنان بخش مهمی از سرمایه‌گذاری‌ها، تجارت و بازار کنیا در اختیار کشورهای غربی است، اما آنچه درخور توجه و زیر ذره‌بین تحلیل‌گران غربی قرار دارد نرخ‌های رشد فزاینده و شتابان تجارت چین با کنیا است که هر روز اوج تازه‌ای می‌گیرد و گوی سبقت را از رقبای سابق در این قاره ربوده است.

در سال ۲۰۰۶ چین بزرگترین کشور صادرکننده به کنیا بوده است (با احتساب سهم کشورهای اتحادیه اروپا به صورت جداگانه و کشوری) و پیش‌بینی می‌شود که روند رو به رشد اقتصاد و تجارت چین از یک طرف و برنامه‌های بلندمدت این کشور برای حضور هر چه بیشتر در کنیا و تامین منابع مورد نیاز وارداتی خود از این کشور از طرف دیگر، طی سال‌های آینده روابط اقتصادی و تجاری چین با کنیا را همچنان با نرخ‌های رشد سرسام‌آور و مضاعفی مواجه سازد. جدول شماره ۹ نقش و سهم بازیگران اصلی عرصه اقتصاد و تجارت با کنیا را از دهه ۱۹۹۰ تا سال‌های اخیر نشان می‌دهد.

لازم به ذکر است چین در راستای تعقیب سیاست‌های اقتصادی خود راهبرد جدیدی را از سال ۲۰۰۰ در پیش گرفته است که در توسعه روابط متقابل آن با کنیا فوق‌العاده موثر و کارساز بوده و نتایج درخور توجهی به دنبال داشته است. مثلث سیاست تجاری و راهبرد جدید چین نسبت به آفریقا از جمله کنیا بر سه پایه اصلی استوار است (حسینی و همکاران، ۱۳۸۶) که عبارتند از:

۱. مهمترین ضلع این مثلث بر نیاز شدید و عطش روزافزون چین به منابع انرژی و سایر منابع طبیعی وارداتی برای پاسخگویی به نرخ‌های رشد اقتصادی بالای این کشور بنا شده است.

۲. ضلع دوم مربوط به دسترسی هر چه بیشتر و بهتر به بازار کنیا برای سرازیر ساختن حجم انبوه تولیدات صنعتی و ارزان قیمت محصولات و مصنوعات چینی می‌شود و می‌توان گفت که این موضوع یکی دیگر از اضلاع اصلی قاعده سیاست تجاری چین در تنظیم روابط خود با کنیا محسوب می‌شود که تاکنون پیگیری این سیاست نفوذ خرنده و گسترش روزافزون حضور فعالین اقتصادی و بنگاه‌ها و شرکتهای چینی در کنیا را به دنبال داشته است. بر عهده گرفتن مسئولیت اجرای تعداد زیادی از پروژه‌ها و طرح‌های صنعتی و تولیدی در کنیا و همچنین بسط و توسعه سرمایه‌گذاری‌ها و اعطای وام‌ها و تسهیلات مالی بلندمدت و ... همه و همه معطوف به کسب سهم هر چه بیشتر چین از بازار کنیا است که تاکنون دستاوردهای مثبت و درخور توجهی را در عرض کمتر از چند سال به دنبال آورده و نگرانی جدی رقبای این کشور را نیز برانگیخته است.

۳. ضلع سوم مثلث توسعه روابط بلندمدت چین و کنیا مبتنی بر آمیختن‌های از اهداف سیاسی - فرهنگی است که مصادیق رفتاری آن را می‌توان در توسعه فعالیت‌های فرهنگی، گردشگری، آموزشی، کمک‌های توسعه‌ای و حتی برقراری نظام ترجیحات تجاری یکجانبه نظیر نظام عمومی ترجیحات GSP و مشارکت در طرح‌ها و تلاش‌های مربوط به دیده بانی و حفظ صلح و ... مشاهده کرد.

## ۶. مطالعه و برآورد درجه اکمال تجاری ایران با کنیا

منظور از درجه اکمال تجاری در واقع میزان تشابه ساختار صادرات یک کشور با واردات کشور دیگر است که نشان‌دهنده امکان تجارت بین کشورهاست. اکثر اقتصاددانان عقیده دارند که حجم تجارت بین دو کشور زمانی افزایش می‌یابد که درجه اکمال تجاری بین آنها بالا باشد، یعنی ساختار صادرات یک کشور با ساختار واردات کشور دیگر مشابه باشد. اما درجه اکمال تجاری بالا به تنهایی دلیل کافی برای برقراری روابط تجاری گسترده و بالا بین دو کشور نیست، بلکه عوامل دیگری نظیر تشابه مطلوبیت، نزدیکی جغرافیایی، مسائل سیاسی و ... نیز در توسعه روابط تجاری موثر هستند. اما در عین حال دانستن درجه اکمال تجاری تا حد زیادی به درک مناسب از توسعه روابط تجاری متقابل و ظرفیت‌های آن کمک می‌کند. از این رو به منظور بررسی ظرفیت‌های ارتقای همکاری و روابط تجاری ایران و کنیا لازم است تا درجه اکمال تجاری بالقوه بین ایران و این کشور به صورت دو جانبه و متقابل (دو سویه) تعیین شود تا امکان برنامه‌ریزی برای استفاده از آن در جهت گسترش

روابط تجاری به‌وجود آید.

در مطالعات تجربی برای برآورد شدت تجارت (صادرات و واردات) بین کشورها، یکی از روش‌های مرسوم محاسبه کسینوس زاویه بین دو بردار صادرات کشور A و واردات کشور B است. در این مطالعه نیز به منظور تعیین درجه اکمال تجاری بین ایران و کنیا از معیار کسینوس که یکی از رایج‌ترین روش‌های محاسبه شدت تشابه تجاری است، استفاده شده است که داده‌های مربوط به نتایج آن در جدول شماره ۱۰ منعکس گردیده است. خلاصه نتایج این بررسی در خصوص توسعه تجارت ایران و کنیا گویای آن است که:

۱. با وجود آن که هیچ کشوری از قاره آفریقا در گروه کشورهای با شدت تشابه و درجه اکمال تجاری (بالقوه) بالا با ایران قرار ندارد، اما در این میان، کنیا از بالاترین درجه اکمال تجاری با ایران برخوردار بوده و در میان این کشورها به ویژه از نظر شاخص کسینوس زاویه بردارهای صادرات و واردات وضعیت مناسبی دارد.
۲. شاخص کسینوس زاویه بین بردار صادرات ایران و بردار واردات کنیا در کل دوره مذکور کمتر از  $0/8$  و بیشتر از  $0/3$  بوده که کنیا را در زمره گروه کشورهای با شدت تشابه و درجه اکمال تجاری (بالقوه) متوسط به بالا (یعنی رقم  $0/705$ ) قرار می‌دهد و این به معنای وجود زمینه بالقوه صادراتی برای ایران به کشور فوق می‌باشد که در میان کشورهای قاره آفریقا از این نظر در رتبه بالایی قرار می‌گیرد. بنابراین ایران اساساً می‌تواند بخشی از نیازهای وارداتی کنیا را تأمین کند.

جدول ۱۰. شاخص کسینوس تجارت متقابل ایران و کنیا در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۱ و کل دوره

شاخص کسینوس بردارهای صادرات ایران و واردات کنیا در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۱ و کل دوره						
شرح	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	کل دوره
کنیا	۰/۵۹۶	۰/۷۲۸	۰/۷۵۳	۰/۷۲۳	۰/۷۱۲	۰/۷۰۵
شاخص کسینوس بردارهای واردات ایران و صادرات کنیا در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۱ و کل دوره						
شرح	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	کل دوره
کنیا	۰/۴۲۴	۰/۴۵۸	۰/۴۶۵	۰/۴۵۰	۰/۴۷۰	۰/۴۵۷

ماخذ: نتایج حاصل از تحقیق

۳. از طرف دیگر نیز، شاخص کسینوس زاویه بین بردار واردات ایران و بردار صادرات کنیا در کل دوره (۲۰۰۵-۲۰۰۱) کمتر از ۰/۸ و بیشتر از ۰/۳- (۰/۴۵۷) است که کنیا را در زمره گروه کشورهای با شدت تشابه و درجه اکمال تجاری (بالقوه) متوسط با ایران می‌نشانند و این به معنای آن است که کشور فوق از توان (بالقوه) صادراتی نسبتاً خوبی به ایران برخوردار است.

## ۷. انگوی صادرات کنیا و تحلیل مزیت نسبی آشکار شده کالاهای صادراتی آن

با مطالعه فهرست کالاهای صادراتی دارای مزیت نسبی کنیا به همراه ارزش عددی آن بر اساس نظام هماهنگ (HS) برای سال‌های ۲۰۰۱-۵ و متوسط دوره، می‌توان گفت که:

- طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۵، کنیا صادرکننده ۱۶۰۵ کالای مبادله‌ای بوده است که شامل ۲۸۲ محصول کشاورزی، ۵۸ ماده معدنی و ۱۲۶۵ کالای صنعتی است که به ترتیب ۱۷/۵۷، ۳/۶۱ و ۷۸/۸۲ درصد از کل کالاهای مبادله‌ای صادراتی کنیا را در بر می‌گیرد. در نگاه نخست، از حیث تعداد کالاهای مبادله‌ای معلوم است که قسمت اعظم صادرات کنیا، کالاهای صنعتی است و بعد از آن محصولات کشاورزی قرار دارند.

- کنیا از لحاظ تعداد کالاهای صادراتی دارای مزیت نسبی آشکار شده در میان کشورهای قاره آفریقا بعد از مغرب، دارای مقام پنجم است. طی سال‌های ۲۰۰۱-۵، کنیا صادرکننده ۵۰۷ کالای صادراتی دارای مزیت نسبی است که در مقایسه با کل کالاهای مبادله‌ای صادراتی، ۳۱/۵۹ درصد بوده است. بعبارتی از هر ۱۰ کالای مبادله‌ای صادراتی، این کشور در ۳ کالا توانسته از مزیت نسبی صادراتی برخوردار شود.

- همچنین در میان کالاهای صادراتی، کنیا در ۴۹/۶۵ درصد محصولات کشاورزی، ۷۲/۴۱ درصد مواد معدنی و ۲۵/۶۹ درصد کالاهای صنعتی، دارای مزیت نسبی آشکار شده بوده است و در واقع وضعیت مزیت نسبی آشکار شده کنیا در صادرات مواد معدنی بهتر از محصولات کشاورزی و نیز در محصولات کشاورزی به مراتب بهتر از کالاهای صنعتی بوده است.

- به علاوه، از مجموع تعداد کالاهای دارای مزیت نسبی کنیا، ۱۴۰ محصول کشاورزی (معادل ۲۷/۶۱ درصد)، ۴۲ ماده معدنی (۸/۲۸ درصد) و ۳۲۵ کالای صنعتی (معادل ۶۴/۱۰ درصد) بوده است.

- طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۵ اولین رتبه در بین کالای صادراتی کنیا که دارای بیشترین مزیت نسبی می‌باشد به شیره و عصاره‌های نباتی از بابونه (۱۲۰۷۹۲) تعلق دارد. ۱۲ کالای صادراتی دیگر که به ترتیب از بیشترین مزیت نسبی آشکار شده برخوردار بوده است، عبارتند از:

۱. شیره و عصاره‌های نباتی از بابونه گاوی (۱۳۰۲۱۴) با

مزیت نسبی آشکار شده ۲۶۰۲/۸۳

۲. سایر سیزال و سایر الیاف نسجی از گونه آگاو (۵۳۰۴۹۰)

با مزیت نسبی آشکار شده ۲۲۸۹/۰۶

۳. نخود فرنگی (۰۷۰۸۱۰) با مزیت نسبی آشکار شده

۹۳۶/۴۰

۴. لوبیا (۰۷۰۸۲۰) با مزیت نسبی آشکار شده ۸۵۳/۱۴

۵. چای سیاه (۰۹۰۲۴۰) با مزیت نسبی آشکار شده ۷۵۷/۷۰

۶. سیزال و سایر الیاف نسجی از گونه آگاو (۵۳۰۴۱۰) با

مزیت نسبی آشکار شده ۶۹۵/۹۱

۷. قلمه‌های ریشه نکرده و پیوند (۰۶۰۲۱۰) با مزیت نسبی

آشکار شده ۳۹۰/۴۸

۸. سایر لوبیا به صورت دانه (۲۰۰۵۵۹) با مزیت نسبی

آشکار شده ۳۱۸/۸۰

۹. آهک هیدرولیک (۲۵۲۲۳۰) با مزیت نسبی آشکار شده

۲۷۳/۸۸

۱۰. آناناس (۲۰۰۸۲۰) با مزیت نسبی آشکار شده ۲۷۰/۸۸

۱۱. گل و غنچه گل تازه (۰۶۰۳۱۰) با مزیت نسبی آشکار

شده ۱۸۳/۴۸

۱۲. خوج (۰۸۰۴۴۰) با مزیت نسبی آشکار شده ۱۴۱/۱۴

با دقت در اقلام کالاهای صادراتی دارای مزیت نسبی آشکار

شده مذکور می‌توان دریافت که بسیاری از این کالاها در گروه

محصولات کشاورزی قرار دارند و ایران قسمتی از نیازهای

وارداتی خود به این محصولات از جمله چای و آناناس را می‌تواند

از این کشور وارد نماید.

## ۸. مطالعه تطبیقی پتانسیل صادراتی ایران به کنیا

### در مقایسه با سایر کشورهای قاره آفریقا

طور متوسط با ۱۲/۶۳ درصد رشد سالانه مواجه بوده و به طور چشمگیری روبه افزایش گذاشته است.

• این در حالی است که ارزش صادرات موجود (تحقق یافته) ایران به کشور کنیا در کل دوره تنها ۱۴/۶۰ میلیون دلار بوده است که متوسط ارزش سالانه آن ۲/۹۲ میلیون دلار است. ارزش صادرات موجود ایران به این کشور از ۱/۵۸ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ به ۴/۵۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۵ رسیده که به طور متوسط در طی دوره رشدی در حدود ۲۹/۹۱ درصدی را در سال شاهد بوده است.

• بدین ترتیب، در طی دوره مذکور متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی صادراتی ایران معادل ۸۴۸/۵۴ میلیون دلار بوده است که تنها ۲/۹۲ میلیون دلار آن در سال تحقق یافته است. در واقع متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی صادرات تحقق نیافته ایران به کشور کنیا معادل ۸۴۵/۶۲ میلیون دلار بوده است. بر همین اساس می‌توان گفت که درصد استفاده شده از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به کشور کنیا معادل با رقم ناچیز ۰/۳۴ درصد بوده که در واقع حاکی از عقب‌ماندگی بسیار زیاد در استفاده کامل از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به این کشور می‌باشد.

• نمودارهای شماره (۱) الی (۴) در زیر وضعیت اقلام مبادلات تجاری جاری و بالقوه بین دو کشور را بر اساس وضع موجود و پتانسیل بالقوه توسعه مبادلات فی مابین به تصویر می‌کشند.

با ملاحظه نمودار شماره (۱) مشخص می‌شود که ده اقتصاد برتر قاره آفریقا شامل آفریقای جنوبی، مصر، تونس، الجزایر، مراکش، نیجریه، کنیا، موریس، غنا و تانزانیا در مقایسه با دیگر کشورهای قاره آفریقا از نظر تعداد کالاهای مشترک صادراتی ایران و وارداتی آن کشورها از جهان از موقعیت برتری برخوردارند.

نمودار شماره (۲) نشان می‌دهد که ده کشور در قاره آفریقا شامل سودان، آفریقای جنوبی، مصر، اتیوپی، الجزایر، مراکش، نیجریه، کنیا، لیبی و تانزانیا در مقایسه با دیگر کشورهای قاره آفریقا بیشترین کالا را از ایران طی دوره ۲۰۰۱-۲۰۰۵ وارد کرده‌اند.

با ملاحظه نمودار شماره (۳) مشخص می‌شود که مجدداً ده

• طی دوره ۲۰۰۵-۲۰۰۱، با اینکه اقلام کالاهای مشترک (کالاهای صادراتی ایران به جهان و واردات همان کالاها توسط کنیا از جهان) برابر با ۱۷۷۱ قلم کالا بوده است. اما، تنها برای حدود ۲۴ قلم کالا از ایران به کشور کنیا طی دوره مذکور صادرات صورت گرفته است. بدین ترتیب، تنها در ۱/۳۶ درصد از اقلام کالاهای مشترک فوق‌الذکر، صادرات ایران به این کشور محقق شده است و در واقع ۹۸/۶۴ درصد از اقلام مشترک صادراتی ایران به کشور مذکور، صادراتی صورت نگرفته است.

• ارزش صادرات ایران در اقلام کالاهای مشترک صادراتی ایران و وارداتی کشور کنیا از جهان در کل دوره ۲۰۰۱-۵ برابر با ۳۵۰۹۳/۴ میلیون دلار (به طور متوسط معادل ۷۰۱۸/۶۸ میلیون دلار در سال) بوده است، حال آن که ارزش واردات کشور کنیا در آن اقلام (کالاهای مشترک) برای کل دوره معادل ۱۱۸۲۳/۱ میلیون دلار (سالانه به طور متوسط معادل ۲۳۶۴/۶۲ میلیون دلار) بوده است.

• همین‌طور، ارزش صادرات ایران و ارزش واردات کنیا در اقلام کالاهای مشترک فوق‌الذکر به ترتیب از ۳۰۶۱/۳۲ و ۱۱۰۴/۱۸ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ به ۴۵۰۹/۰۶ و ۲۳۳۲/۸۳ میلیون دلار در سال ۲۰۰۵ افزایش داشته که به ترتیب از رشد ۲۵/۵۸ و ۲۰/۵۶ درصدی برخوردار بوده است.

• حداکثر پتانسیل صادراتی ایران به کشور کنیا در کل دوره به ارزش ۱۶۹۷۰/۸ میلیون دلار یا به طور متوسط ۳۳۹۴/۱۶ میلیون دلار در سال بوده است.

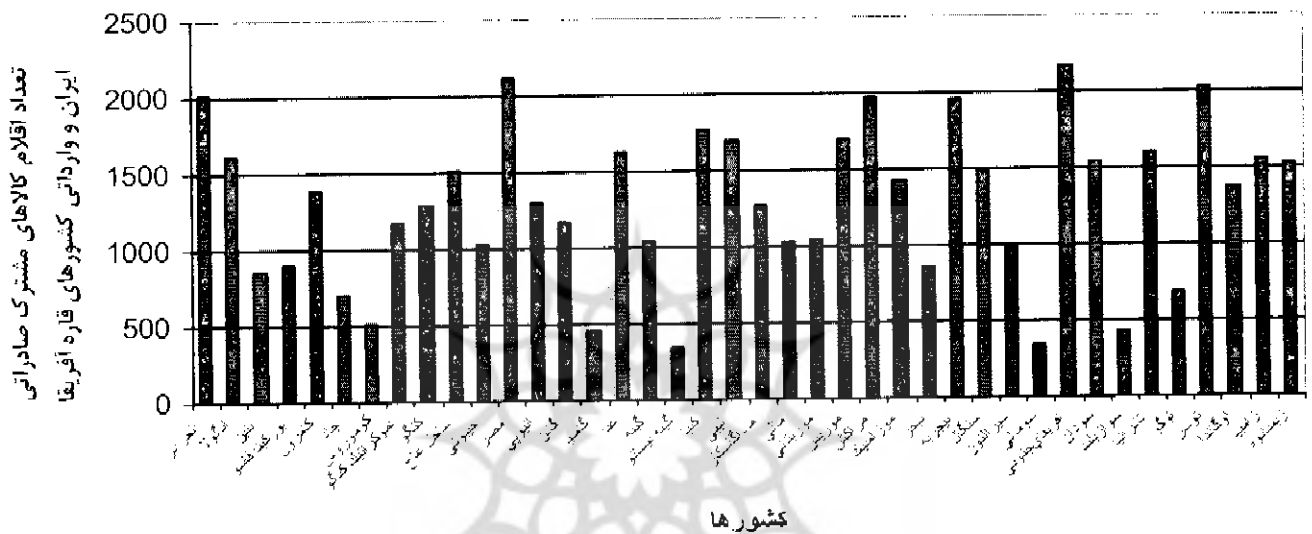
• با فرض تحقق یک‌چهارم رقم مذکور، انتظار می‌رود پتانسیل معمولی صادراتی ایران به کشور کنیا در کل دوره ۴۳۴۲/۷ میلیون دلار یا به طور متوسط ۸۴۸/۵۴ میلیون دلار در سال باشد.

• همین‌طور، پتانسیل معمولی صادراتی ایران به این کشور از ۷۲۵/۳۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ به ۱۱۶۶/۹۹ میلیون دلار در سال ۲۰۰۵ افزایش نشان می‌دهد که به

اقتصاد برتر قاره آفریقا شامل آفریقای جنوبی، مصر، تونس، الجزایر، مراکش، نیجریه، کنیا، موریس، غنا و تانزانیا در مقایسه با دیگر کشورهای آن قاره از لحاظ میزان پتانسیل صادراتی ایران از جایگاه به مراتب مهمتری برخوردار هستند.

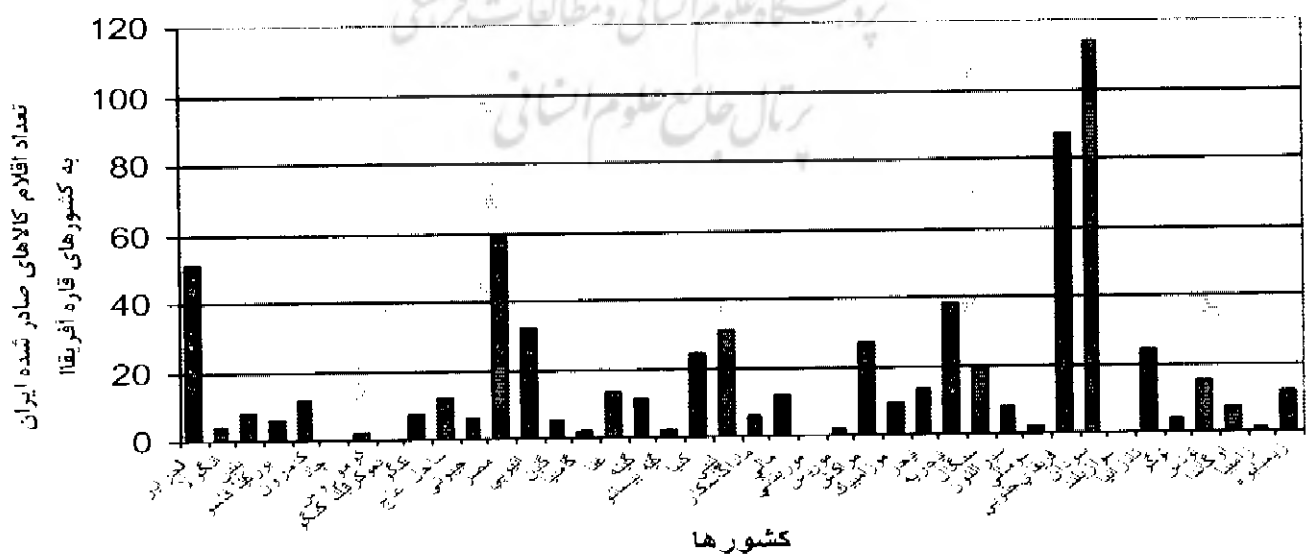
و بالاخره نمودار شماره (۴) نیز درصد استفاده شده از حداکثر پتانسیل صادراتی ایران به کشورهای قاره آفریقا را نشان می‌دهد که همانگونه که از نمودار مشخص است در بهترین شرایط ایران توانسته است تنها ۰/۸ درصد از ظرفیت‌ها را تحقق بخشد.

با ملاحظه چهار نمودار مذکور مشخص می‌شود که از میان مجموعه کشورهای واقع در قاره آفریقا، ۱۰ اقتصاد برتر این قاره از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های تجاری به مراتب بالاتری در جهان و همچنین در تجارت با ایران برخوردارند که این کشورها همان طور که قبلا ذکر آن رفت شامل آفریقای جنوبی، مصر، الجزایر، تونس، مراکش، سودان، نیجریه، سنگال، کنیا و تانزانیا می‌شوند. در قسمت بعدی گزارش نتایج بررسی‌های مربوط به پتانسیل صادرات کالایی ایران به کنیا مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.



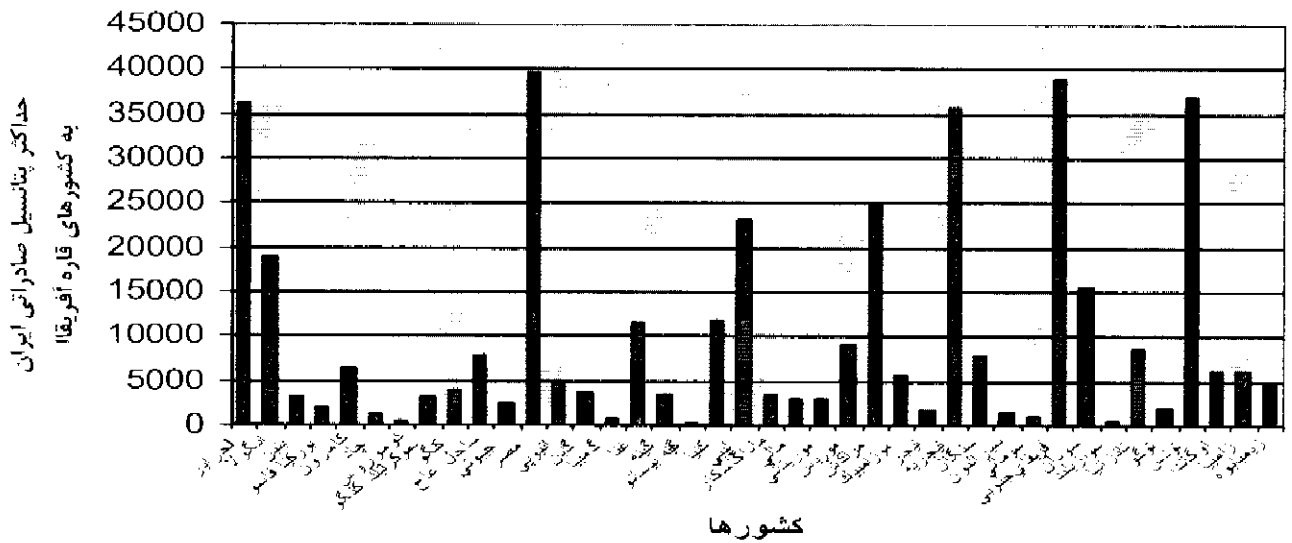
ماخذ: نتایج حاصل از تحقیق

نمودار ۱- تعداد اقلام کالاهای مشترک صادراتی ایران و وارداتی کشورهای قاره آفریقا



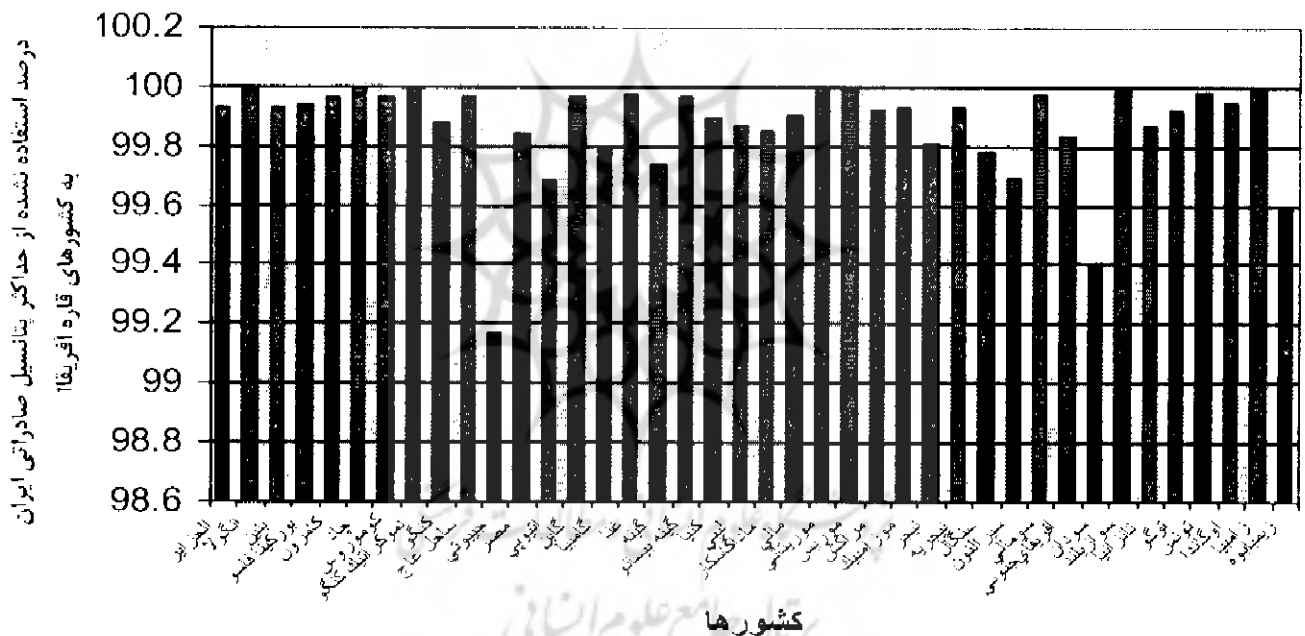
ماخذ: نتایج حاصل از تحقیق

نمودار ۲- تعداد اقلام کالاهای صادر شده ایران به کشورهای قاره آفریقا طی دوره ۲۰۰۱-۲۰۰۵



ماخذ: نتایج حاصل از تحقیق

### نمودار ۳- حداکثر پتانسیل صادراتی ایران به کشورهای قاره آفریقا طی دوره ۲۰۰۱-۲۰۰۵



ماخذ: نتایج حاصل از تحقیق

### نمودار ۴- درصد استفاده نشده از حداکثر پتانسیل صادراتی ایران به کشورهای قاره آفریقا طی دوره ۲۰۰۱-۲۰۰۵

تحقق یافته است. در واقع، متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی صادراتی تحقق نیافته ایران به کنیا برابر با رقم قابل توجه ۸۴۵/۶۲ میلیون دلار می‌باشد. همین طور، درصد استفاده شده از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به کنیا ۰/۳۴ درصد است که در واقع می‌توان گفت تاکنون استفاده در خور اعتنائی از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به این کشور به

### ۹. پتانسیل صادرات کالایی ایران به کنیا

بر اساس نتایج حاصل از بررسی‌های مربوط به پتانسیل صادرات کالایی ایران به کنیا طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۵ می‌توان گفت که در طی دوره مذکور متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی صادراتی ایران به کنیا معادل ۸۴۸/۵۴ میلیون دلار بوده که صرفاً ۲/۹۲ میلیون دلار آن در سال

عمل نیامده است. ده قلم اول کالاهایی که ایران بالاترین پتانسیل صادراتی به کنیا را داشته ولی در عمل هیچ استفاده‌ای از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به این کشور به عمل نیامده است، شامل ردیف‌های تعرفه‌ای (نظام هماهنگ HS) ۶ رقمی زیر بوده است:

۱. نفت و روغن‌های حاصل از مواد معدنی قیری، غیرخام (به شماره تعرفه ۲۷۱۰۰۰) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۳۶/۵۲ میلیون دلار (صادرات موجود معادل ۱۷۱/۴ هزار دلار می‌باشد).
۲. سایر گازهای طبیعی مایع شده (به شماره تعرفه ۲۷۱۱۱۹) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۶/۸۹ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۳. سایر داروها: اتیدرونیت دی سدیم (به شماره تعرفه ۳۰۰۴۹۰) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۳/۵۷ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۴. پلی اتیلن با وزن مخصوص (چگالی) ۹۴٪ یا بیشتر (به شماره تعرفه ۳۹۰۱۲۰) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۲/۷۷ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۵. پلی (کلرور وینیل)، مخلوط نشده با سایر مواد (به شماره تعرفه ۳۹۰۴۱۰) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۲/۴۱ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۶. سایر مصنوعات از مواد پلاستیکی: کیسه کلوست، ... (به شماره تعرفه ۳۹۲۶۹۰) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۲/۱۷ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۷. آلومینیوم غیرمزوج (به شماره تعرفه ۷۶۰۱۱۰) یا متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۲/۳ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).
۸. سایر وسایل نقلیه، با حجم سیلندر ۱۰۰۰CC تا ۱۵۰۰ (به شماره تعرفه ۸۷۰۳۲۲) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۲/۲۴ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).

۹. سایر وسایل نقلیه، با حجم سیلندر ۱۵۰۰CC تا ۲۴۰۰ (به شماره تعرفه ۸۷۰۳۲۳) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۳/۴۱ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).

۱۰. کالاهای طبقه‌بندی نشده (به شماره تعرفه ۹۹۹۹۹۹) با متوسط ارزش سالانه پتانسیل معمولی ۵/۳۵ میلیون دلار (میزان صادرات موجود صفر است).

با دقت در اقلام کالاهای دارای پتانسیل صادراتی بالای ایران به کشور کنیا می‌توان نتیجه گرفت که بسیاری از این کالاها در گروه نفت خام و گاز و مشتقات آن و نیز وسایط نقلیه و دارو قرار دارند و ایران قسمتی از نیازهای وارداتی کنیا از جمله پاره‌ای از داروها و وسایط نقلیه و قطعات آن را می‌تواند تامین نماید. در میان کالاهای ایرانی دارای پتانسیل صادراتی بالا به کنیا، کالاهایی که دارای ویژگی‌هایی به شرح زیر بوده‌اند، در اولویت اول صادراتی ایران قرار داشته‌اند: الف) اقلام کالاهای صادرات غیرنفتی، ب) کالای صنعتی دارای ارزش افزوده بالاتر، ج) کالاهای با وزن حجمی پائین‌تر (کالاهایی که حمل آن در مسافت‌های طولانی مقرون به صرفه باشد) و د) ترجیحاً کالاهای مصرفی نهایی (و نه مواد اولیه و واسطه‌ای).

### جمع‌بندی و ملاحظات

مقاله حاضر با هدف ارزیابی ظرفیت‌های صادرات کالایی ایران به کنیا با استفاده از شاخص‌های برآورد پتانسیل تجاری، مزیت نسبی و شاخص کسینوس طی دوره زمانی ۲۰۰۵-۲۰۰۱ تدوین شده است. در این راستا، مقاله از ۱۰ قسمت شامل مقدمه، روش مطالعه، مطالعه اقتصاد و تجارت کنیا، بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های ایران در توسعه تجارت با کنیا و ارزیابی عملکرد آن، نقش بازیگران اصلی در عرصه اقتصاد و تجارت کنیا، برآورد درجه اکمال تجاری ایران و کنیا، مطالعه الگوی صادراتی و تحلیل مزیت‌های نسبی کنیا، مطالعه تطبیقی پتانسیل صادراتی ایران به کنیا در مقایسه با سایر کشورها، پتانسیل صادراتی کالایی ایران به کنیا، و جمع‌بندی و ملاحظات تکمیلی است. براساس نتایج به دست

آمده از تحقیق می‌توان گزاره‌های اصلی این تحقیق را به شرح زیر خلاصه کرد:

جمهوری کنیا کشوری در شرق آفریقا است. کنیا با داشتن آب و هوای متنوع، جاهای طبیعی دیدنی فراوان، مناطق حفاظت‌شده، پارک‌های وحش و سواحل شنی و همچنین در سال‌های اخیر با ایجاد امکانات جهانگردی متعدد چون هتل، رستوران، فضاهای ورزشی و ارایه تسهیلات گردشگری از کشورهای کاملاً توریستی است. کنیا پیوسته از کسری مشهود تجارت خارجی رنج برده است ولیکن با داشتن امکانات جهانگردی فراوان و تلاش در جهت افزایش صادرات، سعی در تحصیل ارز بیشتر و کاهش کسری تجاری خود دارد.

صادرات عمده کنیا علاوه بر درآمد ارزی حاصل از توریسم، از صادرات قهوه، چای، محصولات باغی، الیاف کف، کربنات سدیم، چرم و پوست خام حیوانات، گوشت، سیمان، الیاف و چوب سب (ترکه) به دست می‌آید. واردات عمده کنیا شامل نفت و مواد نفتی، ماشین‌آلات، خودرو، آهن و فولاد، محصولات کاغذی، مواد دارویی، کود شیمیایی و منسوجات می‌باشد.

براساس اطلاعات ارایه شده در هر سه دسته شاخص‌های اقتصادی برای کنیا از جمله ده شاخص توسعه اقتصادی و تجاری شامل شاخص آزادی اقتصادی، شاخص توسعه انسانی، تولید ناخالص داخلی کل و سرانه، نسبت تشکیل سرمایه ناخالص به GDP، سهم ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای از GDP، سهم تجارت خارجی از تجارت جهانی، شاخص باز بودن اقتصاد، سهم صادرات کارخانه‌ای به کل صادرات، این کشور جایگاه ممتازی را از این نظر در آفریقا دارد. مجموعه امکانات و توانمندی‌های فوق می‌تواند زمینه گسترش همکاری‌های اقتصادی و روابط تجاری این کشور با ایران را فراهم نماید.

در خصوص درجه اکمال تجاری ایران و کنیا مشخص گردید کنیا با شاخص کسینوس ۰/۷۰۵ و ۰/۴۵۷ در واردات و صادرات از / به ایران، جزو معدود کشورهای با رتبه بالا در میان کشورهای قاره آفریقا قرار دارد.

بر اساس معیار پتانسیل معمولی صادرات کالایی، کنیا با رقم ۸۴۸/۵۴ میلیون دلار در سال در طی دوره مورد مطالعه جزو ۱۰ کشور اول در واردات از ایران در کل قاره آفریقا محسوب می‌شود، لیکن تنها با ۰/۳۴ درصد تحقق، تاکنون استفاده ناچیزی از پتانسیل معمولی صادراتی ایران به این کشور به عمل آمده است.

با دقت در اقلام کالاهای دارای پتانسیل صادراتی بالای ایران به کشور کنیا نتیجه می‌شود که بسیاری از این کالاها در گروه نفت خام و گاز و مشتقات آن و نیز وسایط نقلیه و دارو قرار دارند و ایران می‌تواند قسمتی از نیازهای وارداتی کنیا به این اقلام از جمله پاره‌ای از داروها و وسایط نقلیه و قطعات آن را تامین نماید. در میان کالاهای ایرانی دارای پتانسیل صادراتی بالا به کنیا، کالاهایی که دارای ویژگی‌هایی به شرح زیر بوده‌اند، در اولویت اول صادراتی ایران قرار دارند: الف) اقلام کالاهای صادراتی غیرنفتی، ب) کالای صنعتی دارای ارزش افزوده بالاتر، ج) کالاهای با وزن حجمی پائین‌تر (کالاهایی که حمل آن در مسافت‌های طولانی مقرون به صرفه باشد) و د) کالاهای مصرفی نهایی.

### پی‌نوشت‌ها

1. Cosine Index
2. Linnemann(1996), Finger and Kreinin (1988), Drysdale (1967) Vollrath and Gohnston (2001).
3. Aitken (1973), Geffry, F, Ernesto, S & Shand, J (1997), Polak, J (1995), Jakanb, Z. M, Kovaces, M. A & Oszlay A (2001), Christie, E (2001).
4. Roy Allen (1957).
5. Lineman, p. 445, (1988).
6. Belassa (1965)
7. RCA: RCA
8. World Bank (1994)
9. UNIDO (1986)
10. Aquino (1981)
11. Crafts and Thomas (1986)
12. ITC UNCTAD/WTO (1995)
13. Arnon, Sprick & Weinblatt (1996)



World Bank. World Development Report 2005, 2006.

Sheila, Page. Regionalism Among Developing Countries. Macmillan Press Ltd. Overseas Development Institute. London, 2000.

UNCTAD, World Investment Report, FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, United Nations, New York and Geneva, 2006.

UNCTAD, Handbook of International Trade and Development Statistics. <http://www.unctad.org>, 2006.

CD/Rom, World Development Indicators, CD-ROM, 2005.

<http://www.heritage.org/search>.

IMF (International Monetary Fund), "Direction of Trade Statistics Quarterly, IMF". Washington, DC March 2006, (<http://www.ifm.org>), 2006.

<http://www.worldbank.org/Data/CountryData/...PDF>.

UNDP, HDR, Human Development Indicators, 2006.

UN, Yearbook of International Trade Statistics. UN DESA Statistics Division.

UNCTAD Handbook of Statistics, United Nations, UNCTAD Website, 2006.

The EU and Africa Towards a Strategic Partnership, Bonds submission to the House of Lords Call for Evidence, Feb 2006.

[http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/euromed/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/euromed/index_en.htm), Mediterranean Region.

[http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/acp/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/acp/index_en.htm), Africa, Caribbean, Pacific.

Leading Exporters and Importers of Merchandise Trade in the World. Excluding Intra-Eu Trade, Eurostat, IMF (Dots), 2005.

Africa Economic Outlook 2005/2006 ISBN-92-64-022449-X, OECD 2006-1.

۱۴. دریاچه فلامینگوها، کوه کلیمانجارو، جنگل آگاسیا و انبوهی از درختان خاص قاره آفریقا چشم‌اندازی بدیع در این منطقه حفاظت شده به وجود آورده است. دیدن حیواناتی نظیر کرگدن سفید، شیر، اسب آبی، زرافه، پلنگ، تمساح، گورخر، بوفالو و پرندگان مختلف از شتر مرغ گرفته تا پرندگان کوچکتر، از طریق سواری با اتومبیل به راحتی امکان‌پذیر است.

۱۵. در انتخاب شاخص‌های ارزیابی اقتصادی مجموعه ویژگی‌هایی به شرح زیر مد نظر قرار گرفته است: اول این که تا حد ممکن کلان و کلی‌نگر باشند نه خرد و جزئی‌نگر؛ دوم این که این شاخص‌ها بین‌المللی باشند تا امکان مقایسه و مطالعه تطبیقی فراهم گردد؛ سوم این که در سطح کشوری در دسترس یا قابل محاسبه باشند؛ چهارم این که در موارد مجادله‌انگیز (نظیر اندازه جمعیت و رشد آن) برای انتخاب شاخص‌های ارزیابی اقتصادی اعم از متغیرهای مقیاس، وضعیت و روند استفاده شده باشد.

۱۶. واحد تراکم نسبی جمعیت، نفر در کیلومتر مربع است.

## منابع

حسینی، میرعبدا... و همکاران، بررسی و شناسایی ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های تجاری ج.ا. ایران در قاره آفریقا، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، دیماه، ۱۳۸۶.

مهاجر، داریوش، راهنمای اقتصادی و تجاری کنیا (با تاکید بر صادرات)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، بهمن‌ماه، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۷۷.

اداره کل بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی، گزارش روابط بازرگانی ایران و قاره آفریقا، سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۸۵.

گمرک ج.ا. ایران. سالنامه آمار بازرگانی خارجی ایران. سال‌های ۸۴-۱۳۷۶.

IMF (International Monetary Fund). "Direction of Trade Statistics Quarterly". Publication Services, IMF. Washington, DC (<http://www.ifm.org>), 2004.

<http://www.worldbank.org/Data/CountryData/PDF>

Comprehensive Report on U. S. Trade and Investment policy Toward Sub-Saharan Africa and Implementation of the Africa Growth and Opportunity Act, USTR, May 2007.

China African Policy, [http://www.gov.cn/misc/2006-01/12/content\\_156490.htm](http://www.gov.cn/misc/2006-01/12/content_156490.htm).

China-African Relation advance to new stage in 2006 <http://english.peopledaily.com.cn/2006/12/08/print20061208-329848.html>.

<http://www.iran-newspaper.com/840211/1384/html/report.htm>



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
رتال جامع علوم انسانی